

medievistika

BORIS BOVE

STOLETÁ VÁLKA

Karolinum

Stoletá válka

Boris Bove

Z francouzského originálu *La Guerre de Cent Ans*,
vydaného v nakladatelství Éditions Belin v roce 2015
přeložil Jan Lockenbauer.
Doslov Claude Gauvardová

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Praha 2021

Edici *Medievistika* řídí prof. PhDr. Martin Nejedlý, Dr.

Redakce Kristýna Boháčová

Grafická úprava Zdeněk Ziegler

Mapy Jaroslav Synek

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

První české vydání

© Univerzita Karlova, 2021

© Éditions Belin/Humensis, *La Guerre de Cent Ans*, 2015

© Boris Bove, 2021

Translation © Jan Lockenbauer, 2021

Afterword © Claude Gauvard, 2021

ISBN 978-80-246-4772-2

ISBN 978-80-246-4783-8 (pdf)

ISBN 978-80-246-4785-2 (epub)

ISBN 978-80-246-4784-5 (mobi)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Došlo ke stoleté válce?7

Kapitola I.

Válečný stát: vnější krize (1337–1360) 18

Kapitola II.

Válka a daňový systém: vnitřní krize (1355–1369) ... 46

Kapitola III.

Veřejné mínění, reforma království
a politická komunikace ve 14. století.72

Kapitola IV.

Vítězství daně a odvěta (1369–kolem 1400) 97

Kapitola V.

Válka knížat (1407–1435) 120

Kapitola VI.

Obrození: Francie mezi léty 1429 a 1461152

Závěrem 178

Doslov k českému vydání (Claude Gauvardová) ... 187

Rodokmeny 195

Stěžejní události v chronologickém pořadí 206

Seznam literatury 216

Rejstřík. 223

Došlo ke stoleté válce?

Došlo ke stoleté válce? Patrně ano, uvážíme-li množství knih věnovaných tomuto tématu. Podle většiny publikací započala stoletá válka v roce 1337 zabavením vévodství Guyenne anglickému králi, který se na základě vzdáleného příbuzenství prohlásil za dědice francouzského trůnu. Dále se v nich píše, že skončila v roce 1453 odchodem Angličanů po druhém dobytí Bordeaux. Měla tedy trvat 116 let. Avšak skončila skutečně v roce 1453 a začala skutečně v roce 1337? Stoletá válka je historiografická konstrukce, a existuje proto několik chronologických dělení.

Konflikt ve skutečnosti neukončila žádná mírová smlouva a Angličané tíhli k návratu zpět do Francie již v roce 1475 během francouzsko-burgundských válek. Tento pokus měl krátké trvání, protože Ludvík XI. vykoupil odchod anglického kontingentu zlatem. Situace se však opakovala v roce 1544, kdy anglický král využil konfliktu mezi Františkem I. Francouzským a Karlem V. Habsburským k obsazení města Boulogne-sur-Mer. Rovněž v tomto případě upřednostnil král Francie spojení s Angličany (proti Španělsku) namísto obnovy nepřátelského stavu. To ovšem nezabránilo anglickým králům činit si i nadále nárok na francouzský trůn a nosit v erbu během celého období starého režimu¹ květy lilie. Oficiálně si přestali nárokovat královskou korunu Francie až v roce 1804 - diplomatické vztahy mezi oběma zeměmi se však opravdu zklidnily patrně až podepsáním Srdečné dohody v roce 1904. Zdá se tedy, že stoletá válka neměla jednoznačný konec... Je však na místě spojovat veškeré francouzsko-anglické soupeření se stoletou válkou? Daleko lépe jsme přeci schopni ho objasnit na základě specifického geopolitického kontextu každého dějinného období.

¹ Francouzský výraz *ancien régime*, tj. starý režim, označuje politické uspořádání, které existovalo ve Francii pod nadvládou dynastie Bourbonů od 16. století do období Velké francouzské revoluce. - Pozn. překl.

Lze jasně stanovit alespoň začátek konfliktu? Zabavení vévodství Guyenne, ke kterému se Filip VI. uchýlil v roce 1337, představovalo již čtvrtou konfiskaci léna anglického krále od roku 1294. Politické napětí mezi oběma královstvími sahá do období, kdy Eleonora Akvitánská uzavřela svůj druhý sňatek s Jindřichem II. Plantagenetem (1152), nebo dokonce do časů dobytí Anglie Vilémem I. Dobyvatelem (1066). Má ovšem vzájemná rivalita z 11. a 12. století stejnou povahu a podobný rozsah jako konflikt ze 14. a 15. století? Určitě ne.

Délku, krutost a rozsah sporu lze nicméně vykládat jako průvodní jevy krize, která souvisela s vývojem královského státu. Na rozdíl od běžného vymezení období stoleté války (1337–1453) proto budeme zastávat myšlenku, že tento konflikt začal již v 90. letech 13. století. V jejich průběhu starý francouzsko-anglický spor změnil povahu a intenzitu a přešel od dynastických a feudálních šarvátek ke státní a národní válce. Třebaže nepřátelství po ukončení konfliktu stále přetrvávalo, anglický král začal kvůli předchozí zkušenosti považovat plán na dobytí Francie za překonanou utopickou myšlenku.

Předkládaná kniha si klade za cíl představit stoletou válku jako průvodní jev přechodu k novému politickému řádu. Feudální dělení moci mezi pánem a vazaly se stalo zastaralým z důvodu rozvíjející se role suverenity a královského státu. Tato situace dovedla ke vzpouře vévodu z Guyenne, který byl jakožto král Anglie nejmocnějším ze všech vazalů. Délka konfliktu, utrpení a nouze, kterým byli vystaveni jeho protagonisté, posílily národní cítění, které se pomalu formovalo již od 13. století. Tímto způsobem událost položila základy národního státu, jehož idea pak dozrávala až do 19. století.

Za účelem pochopení tohoto procesu je třeba vymezit jako „stoletou válku“ období od 90. let 13. století do 50. let 15. století. Na druhou stranu je však třeba mít na paměti, že tato periodizace představuje pouze myšlenkovou konstrukci, která má své vlastní dějiny. Historici vymezili období stoleté války již před velmi dávnou dobou, avšak přesným popisem událostí se začali zabývat až na konci 19. století. Teprve ve druhé polovině 20. století byla nakonec pochopena jako fenomén.

Objev stoleté války

První publikace nesoucí název *Stoletá válka*, kterou vydal Théodore Bachelet v roce 1852, se dočkala během 19. století hned několika dotisků.

Jedná se o knihu určenou pro mládež, podává nicméně přesné svědectví o způsobu, jakým soudobí historici pojímali tento konflikt. Válka podle nich započala v roce 1337 a skončila po 116 letech v roce 1453. Théodore Bachelet psal v době, kdy začali romantičtí autoři, znaveni suchým racionalismem osvícenství, znovu objevovat středověk. Tehdy zkoumali republikánští historici jako Augustin Thierry nebo Jules Michelet vznik národního cítění a první projevy buržoazie jako hybatele dějin.

Soudobí autoři čerpali při sepisování dějin konce středověku ze starých kronik, zvláště pak ze snadno dostupného spisu Jeana Froissarta, který byl od 16. století vydán hned několikrát. Froissart zemřel okolo roku 1404, a poznal proto pouze první polovinu střetu, který dnes nese jméno stoletá válka. Již před svou smrtí však s údivem poukazoval na trvání a celistvost konfliktu, zatímco většina ostatních kronik se spokojila se zaznamenáváním skutků královské rodiny. Jeho spis byl v soudobém kulturním kontextu pozoruhodnou výjimkou. Na rozdíl od svého předchůdce Jeana le Bela, který mu byl jinak velkým vzorem, se Froissart nezajímal pouze o chrabré činy Eduarda III. Plánoval totiž jako historik zaznamenat rovněž „významné vojenské události, ke kterým došlo během válek Francie s Anglií“. Hlavním záměrem jeho kroniky bylo stanovit, zda hrdinská rytířskost zůstane po vládě Eduarda III. v Anglii, nebo se vrátí na evropský kontinent. Froissart si dal rovněž snad až příliš záležet na koherenci svého popisu a představil střet mezi oběma králi jako rytířský a dvorský rozbroj. Eduard III. podle něho nejprve ověřil v kruhu svých nejbližších, zda má skutečně právo na francouzský trůn. Poté požádal Filipa VI. o zjednání nápravy a vyčerpал postupně všechny mírové prostředky k jejímu dosažení. Nakonec se musel rozhodnout pro válečné řešení celé situace, protože oponent trvale odmítal jeho spravedlivé požadavky. Než k tomu však došlo, informoval anglický král Filipa VI. o svém záměru prostřednictvím oficiálního dopisu. Třebaže Froissart nezažil dobytí Bordeaux (1453), oddělil období začínající rokem 1337 od předchozích dějin. Výzkumy historiků zabývajících se v 19. a 20. století stoletou válkou se opíraly právě o tuto chronologickou periodizaci zavedenou Froissartem. Třebaže v naší knize budeme sledovat i tuto výkladovou linii, uchopíme zlomový rok 1337 jako součást širší dynamiky určitého střetu, který od roku 1294 postupně nabýval na intenzitě. Tento střet souvisel v první řadě s rozvojem role královské suverenity na obou stranách Lamanšského průlivu.

Od dějin bitev k dějinám jako fenoménu

Froissartovo dílo potkal v oboru historiografie zcela paradoxní osud. Kronika byla jeho současníky navzdory své narativní hodnotě špatně přijata, protože neodpovídala jejich očekávání. Oslavovala totiž rytířskou zdatnost a byla zcela lhostejná k národní dimenzi konfliktu. Čtenáři pozdního středověku měli v oblibě spíše soubor Velká kronika Francie (*Grandes chroniques de France*), který předkládal vlastenecké pojetí dějin, kde hrála hlavní roli prozřetelnost. Soubor však nedokázal pojmout stoletou válku jako celek nebo nabídnout komplexní výklad daného období.

Na počátku 16. století se situace obrátila. Zatímco Velkou kroniku Francie (*Grandes chroniques de France*) přehlíželi humanisté odmítající čistě z principu všechny texty uznávané v pozdním středověku, Froissartova kronika začala nabývat na významu. Dočkala se rovněž mnoha vydání – od výtisku připraveného Antoinem Vérardem (1495) až po edici Denise Sauvage (1559), která sloužila jako klíčový text až do 19. století.

V poslední třetině 19. století se historie ustavila jako vědecká disciplína a začala se ihned těšit velké vážnosti. Pronikla do všech úrovní školního vzdělávání, a to včetně akademických studií, v jejichž rámci se vzdělávali budoucí učitelé. Následkem toho došlo k profesionalizaci historiografické praxe, jejíž plody přestaly být souborem morálních příkladů, rozpravou o světě z pera čestného člověka² nebo arzenálem politických argumentů. Historikové si napříště kladli za cíl pravdivý popis minulých událostí. Metodické zásady historie jako vědeckého oboru formuloval roku 1876 Gabriel Monod v prvním čísle jím založeného časopisu *Revue Historique*. Přívrženci jeho metodické školy³ položili historické vědě základy, na nichž obor spočívá dosud. Třebaže se z tohoto hlediska jednalo o moderní školu, její stoupenci sdíleli s předcházející dlouhou tradicí téměř exkluzivní zájem o politické události a významné osoby.

Díla historiků z počátku 20. století byla ovlivněna středověkými kronikami a snahou o objektivní rekonstrukci dějin. Pojednávala pro-

² Autor používá pojem „honnête homme“, tj. „čestný člověk“, který vymezuje ideál lidství formulovaný francouzskými filozofy a spisovateli v 17. století. Jedná se o vzdělance s obecnými a ucelenými znalostmi, jemuž se podařilo nalézt rovnováhu mezi rozdílnými tendencemi jako např. žádostmi těla a žádostmi ducha či antickými a křesťanskými hodnotami. – Pozn. překl.

³ Francouzský výraz *école méthodique*, tj. metodická škola, označuje myšlenkový směr historické vědy konce 19. století. Jeho stoupenci si kladli za cíl dospět na základě aplikace přísného metodického postupu k objektivnímu uchopení minulosti. – Pozn. překl.

to výhradně o významných událostech či politickém dění. Jako příklad lze uvést vynikající svazek Alfreda Covilla o 14. století, který je součástí knižnice Dějiny Francie od počátků až po revoluci (*Histoire de France depuis les origines jusqu'à la Révolution*) z roku 1910 vedené Ernestem Lavisseem. Coville se domnívá, že 14. a 15. století je v první řadě érou stoleté války. Věnuje proto konfliktu nejvíce prostoru, aniž by ho však analyzoval v celistvosti jako fenomén. Čtenáře seznamuje s jeho příčinami způsobem svědčícím o faktu, že cílem jeho výzkumu nebyla ani tak analýza, jako spíše stanovení řetězce dílčích událostí. Jednotlivé příčiny totiž nepředstavuje podle jejich významnosti, ale čistě v chronologickém pořadí – od nejnovější po tu nejstarší. Na prvním místě uvádí škodlivý vliv Roberta III., jehož závažnost zároveň relativizuje, poté přechází k ekonomickému vztahu s Vlámskem a problému s Gaskoňskem. Nakonec pak zmiňuje starou nenávisť pocházející z období rozpadu říše Plantagenetů. Mezi uvedenými faktory však není ustavena žádná hierarchie.

Toto pojetí dějin kritizovala nová generace historiků shromážděných okolo Marca Blocha a Luciena Febvra, kteří založili v roce 1929 revue *Annales*. Odsuzovali iluzorní postoj stoupců metodické školy, kteří byli mylně přesvědčeni, že objevují objektivně danou dějinnou skutečnost. Nová generace však nechtěla existenci této skutečnosti jednoduše popřít. Snažila se spíše poukázat na to, že předměty historického zkoumání vděčí za své povýšení na „historická fakta“ právě historikovi, který je používá ve svém výkladu. Pokud se rozhodne uchovat na ně vzpomínku, pak proto, že odpovídaly na některou z jeho otázek. Metodická škola přitom sama implicitně zaujímala určité stanovisko, na jehož základě považovala za dokonalou formu a naplnění historiografické činnosti právě studium skutků a jednání malé elity u moci, která byla hlavním objektem jejího zájmu.

Nový epistemologický postoj vedl badatele k tomu, že upustili od dějin jednotlivce a líčení událostí ve prospěch dějin lidu a analýzy jevů. Právě to jim otevřelo široké pole nových zdrojů, o něž se ve svých zkoumáních opírali. Od té doby již bylo zcela legitimní zabývat se ekonomikou, demografií, povahovými rysy skupin obyvatelstva, každodenním životem, náboženstvím, klimatem, citovostí, vkusem atd. Proměna badatelského přístupu k dějinám měla dopad rovněž na způsob, jakým historici chápali vývoj posledních staletí středověku. Jakmile již dějiny nepředstavovaly řetězec událostí, ale posloupnost problémů, stoletá válka nemohla mít v analýze 14. a 15. století výsadní postavení.

Badatelé od té doby chápou, že tehdejší politika představuje pouze pěnu dějin a odráží hlubokou krizi, jež je příznačná pro konec středověku.

Od stoleté války ke krizi konce středověku

Analýza 14. a 15. století probíhala od 30. let 20. století ve dvou paralelních liniích, které se nakonec protnulý. První navazovala na tradici popisu stoleté války z 19. století, zatímco druhá se stále více zabývala otázkou krize konce středověku z ekonomického hlediska.

O konfliktu vycházely pravidelně nejrůznější publikace, jejich faktický obsah se přitom zpravidla neměnil. V nejhorším případě se jednalo o souhrn dochovaných údajů, v nejlepší pak o volné vyprávění inspirované událostmi. Do druhé skupiny se řadí kniha *Stoletá válka (La guerre de Cent Ans)* z roku 1945, kterou sepsal Édouard Perroy během dlouhých měsíců strávených v úkrytu před gestapem. Další zajímavé dílo představuje kniha z roku 1974, jejíž autor André Leguai se zabýval událostmi převážně na anglické straně sporu. Tento úhel pohledu byl v té době poměrně vzácný.

Z vědeckého hlediska byl zcela jistě nejživější proud, který se odvrátil od přímého líčení průběhu konfliktu s cílem představit 14. a 15. století jako období globální krize, během níž došlo mimo jiné k válce. Výraz „globální krize“ pochází z dějin současnosti a odkazuje na krizový rok 1929 doprovázený dramatickými sociálně-politickými důsledky. V souboru prací *Cambridge Economic History of Europe* (1941) navrhl Michal Postan na základě analýzy ekonomických a zejména demografických dat týkajících se Anglie novou interpretaci konce středověku. Jeho teze se nazývá neomalthusiánská, protože pokládá za příčinu krize konce středověku rozdíl mezi růstem populace a růstem zemědělských zdrojů. Podle této myšlenky se západní Evropa ocitla kolem roku 1300 ve stavu přelidnění kvůli nedostatečným technickým inovacím a nemožnosti dobývat nová úrodná území. Nerovnováha mezi populací a zdroji vedla nakonec k brutálním čistkám v podobě hladomoru (od roku 1315) a epidemií (od roku 1347). Neomalthusiánská teze byla dobře přijata ve Francii, protože zde mohla být bezprostředně aplikována a otevřela nové oblasti bádání. Důraz kladený na křehkou rovnováhu mezi člověkem a jeho prostředím vedl totiž některé francouzské historiky k zájmu o klima. Patří mezi ně i Emmanuel Le Roy Ladurie upozorňující na „malou dobu ledovou“, která mezi 14. a 18. stoletím neblaze ovlivnila pěstování obilovin. Právě

poukazem na tuto skutečnost vysvětluje Le Roy Ladurie hladomory začátku 14. století. Teze Michaela Postana byla rovněž v souladu s výsledky dějinné demografie, rozvinuté ve Francii v 60. letech. V rámci této disciplíny se odhalil neuvěřitelný demografický pokles, k němuž došlo v pozdním středověku, kdy během roku 1347 zemřelo kvůli morové epidemii 35 až 65 % obyvatelstva. Tento objev posílil ponuru vizi daného období a vedl některé historiky k myšlence, že ke zlomu došlo i v jiných oblastech než jen v politice, ekonomice nebo demografii. V 60. letech se badatelé začali zajímat rovněž o lidskou mentalitu a ve výzkumech zaměřených na pozdní středověk zdůrazňovali paniku způsobenou epidemií či zálibu v zobrazování smrti, jež byla vlastní soudobému umění. Na základě těchto analýz bylo možné odhalit krizi konce středověku nejen v ekonomice, ale rovněž v oblastech demografie, kultury a víry. Nastínil se tak celkový civilizační zlom, který byl však zprvu uchopen spíše intuitivně než systematicky.

Badatelé inspirovaní marxismem vypracovali v 70. letech jako alternativu k neomalthusianismu model, který představoval středověkou velkou hospodářskou krizi jako koherentní systém postihující civilizaci 14. a 15. století jako celek. Schéma navržené Michaelem Postanem dovoľovalo přesvědčivým způsobem uchopit hospodářskou a demografickou situaci v první polovině 14. století. Na druhou stranu však mohlo jen stěží vysvětlit skutečnost, že epidemie a hladomory přetrvaly až do poloviny 15. století, kdy se opětovně uvolnila úrodná půda a snížil počet hladových krků. Bylo proto třeba uznat, že morová epidemie způsobila hospodářskou nerovnováhu související s nedostatkem populace. Populační úbytek byl pro ekonomiku a demografii stejně škodlivý jako předlidnění začátku 14. století. Marxistické myšlenky dokázaly na rozdíl od neomalthusiánské teze objasnit trvání krize po roce 1347. Jejich hlavním iniciátorem byl ve Francii Guy Bois, jenž je zpracoval ve studii *Krise feudalismu (Crise du feudalisme)* z roku 1976 o venkovské normandské ekonomice na konci středověku.

Guy Bois tvrdí, že nejdůležitější prvek středověkého ekonomického systému představovaly poddanské dávky, díky nimž se mohl pán zmocnit značné části výtěžku, který rolníci získali obděláváním půdy. Významný rozvoj mezi 11. a 13. stoletím byl důsledkem této vrchnostenské predace, která nájemce půdy nutila produkovat více, než mohl sám spotřebovat. To však vedlo ke stálému rozšiřování obdělávané půdy namísto zvyšování produkce na již obhospodařovaném území. Osidlování

čím dál méně úrodné půdy vyústilo v pokles zemědělské produktivity, jež se vykompenzovala snížením poddanské dávky. Dokud počet nájemců rostl, pánovy příjmy se neměnily. Když se poté jejich počet stabilizoval kvůli nedostatku půdy k obdělávání, začaly příjmy klesat a samotní rolníci nebyli schopni vyprodukovat dostatečné množství potravy k nasycení svých potomků. Feudalismus proto představoval slepou uličku. Zhoršený zdravotní stav venkovského obyvatelstva byl živnou půdou pro epidemie, jež na sebe nenechaly dlouho čekat. Nižší šlechta se navíc snažila vyrovnat ztráty způsobené špatnou ekonomickou situací. Nejjednodušší cesta k dosažení takového cíle byla vojenská služba pro krále, neboť šlechtě umožnila získat mzdu, kořistit a vymáhat od nepřátel výkupné. Válka tedy představovala pro šlechtu způsob, jak se podílet na přivádění peněz do královské pokladny a zároveň z toho přímo těžit. Krize feudalismu vyvolala černou smrt, stoletou válku a rozvoj státu. Konflikt završil vyčerpání venkovské ekonomiky, protože vedl k nadměrnému zdanění nájemníků. Rozklad hospodářství vyústil v rozklad celé společnosti a v bezprecedentní demografický úbytek, který znamenal rovněž pokles příjmů do pokladny vrchnosti. Vznikl takto bludný kruh, z něhož bylo možné uniknout až v okamžiku, kdy byl nastolen mír a rolníci mohli oživit úrodnou půdu, která zůstala po smrti bývalých nájemců opuštěná.

V porovnání s myšlenkami Michaela Postana umožnila marxistická teze lépe porozumět skutečnosti, že krize pozdního středověku trvala dlouhou dobu a pokračovala rovněž po „nápravě“, již zjednal v roce 1347 mor. Především pak vykreslovala stoletou válku jako jeden z jevů či prvků obecnějšího zlomu. Válka už nepozůstávala z pouhého líčení událostí. Tuto brilantní tezi široce přijímali francouzští historikové v osmdesátých a devadesátých letech 20. století. Ústup velkých ideologií, zvláště marxismu, a tehdejší nezájem o dějiny ekonomie ovšem další bádání tímto směrem zcela ochromily. Napříště se odborníci zabývali výzkumy ve svých jednotlivých oborech, aniž by hledali větší propojení v rámci sjednocujícího tázání. Marxistický model propojil nutnými kauzálními vazbami různá pole, jež tvoří historii jako disciplínu. Proto se zdálo, že vývoj může pokračovat pouze v případě, pokud bude politickým, sociálním, demografickým, náboženským a kulturním dějinám navrácena nezávislost na dějinách ekonomie. Tato obnovená autonomie vedla badatele k zájmu o vnitřní kontinuální dynamiku jednotlivých oblastí, zatímco ruptury obecnějšího rázu probíhající ve 14. a 15. století je

již nezajímaly. Tímto způsobem nakonec došlo k relativizaci krize konce středověku. Guy Bois si jako první povšiml tohoto historiografického kyvadlového pohybu a považoval jej za zpátečnický. V roce 2000 na něj reagoval vydáním knihy *La grande dépression médiévale*, kde se zabývá velkou středověkou hospodářskou krizí ve 14. a 15. století. Jeho výtka o zpátečnictví současného pojetí historiografické praxe je jistě nespravedlivá. Na druhou stranu je třeba uznat, že striktně ekonomická a demografická kauzalita se v této perspektivě příliš relativizuje ve prospěch otázky geneze moderního státu.

Od krize konce středověku ke vzniku moderního státu
Vzhledem k nejnovějším výzkumům lze tedy jen stěží uznat tezi o celkové civilizační krizi příznačné pro konec středověku, již navrhl Guy Bois. Historik, který se snaží syntetizovat dějiny Francie ve 14. a 15. století, si musí vybrat ze dvou možností. Buď musí přijmout *en bloc* starý a potápějící se výkladový systém, nebo brát v potaz novou historiografii, která jednoznačně odmítá marxistický model, aniž by ovšem navrhovala alternativu. V knize Francie za stoleté války (*La France de la guerre de Cent Ans*) z roku 2009 jsem se rozhodl pro druhou možnost.

Znamená to, že se musíme vzdát chápání dějin stoleté války jako fenoménu? Rozhodně ne. Můžeme ji totiž pojmut jako líčení událostí, jež zahrneme do rozsáhlejší analýzy zabývající se vznikem moderního státu. Jeden z výzkumů provedených v 80. a 90. letech totiž právě vznik moderního státu charakterizoval coby jeden z významných politických fenoménů, jenž nese mnohé důsledky. Myšlenka učinila z politiky výkladový klíč schopný nahradit ekonomiku při uspokojivém vysvětlování jevů 14. a 15. století. Jean-Philippe Genet rozvedl otázku vzniku moderního státu jako výkladového klíče dějin během jím organizovaných konferencí a ve svých vlastních výzkumech týkajících se Anglie. Stát je podle něj „moderní“, pokud probíhá politický *dialog* mezi panovníkem a zemí. V dějinách evropských států se takový dialog zrodil z potřeby vladaře *vyjednat zavedení tvrdého daňového systému*, jímž hodlal zatížit lid. Jeho nastolení bylo *důsledkem dlouhých a drahých válek*, které vyžadují mimořádné financování. V západní civilizaci tedy stoletá válka podnítila během 14. století první projev moderního státu. Následky transformace správní monarchie v moderní stát jsou rozmanité: soustředění bohatství do rukou krále, potvrzení jeho suverenity, monopol legitimního násilí,

přerozdělení bohatství a nové uspořádání společenských tříd, rozkvět humanismu, rozvoj umění, vznik civilizace morálky, zrození národa, novověká expanze Evropy do celého světa atd. Zbývá jen stanovit příčiny tohoto procesu a faktory urychlující jeho rozmach.

Jean-Philippe Genet zastává myšlenku, že všechny podmínky pro rozvoj moderního státu souvisely s procesem růstu, jenž započal v 11. století s ustavením feudalismu. Velký ekonomický rozmach mezi 11. a 13. stoletím umožnil králi udržovat vazaly v trvale podřízeném postavení. Zároveň se však zvyšoval podíl soukromého vlastnictví a s ním spojeného individualismu, díky němuž se jednotlivci stávali politickými subjekty a začali tíhnout k rovnoprávnému postavení vůči suverénu. Rozvoj obchodu ve 12. století vyvolal rovněž kulturní renesanci, znovu se objevily starověké spisy, které používaly pojem suverenity a současně s tím rozšířily obzory každého obyvatele z rodného kraje na úroveň království. Feudalismus jako politický systém nakonec vepsal do myšlení všech obyvatel představu vzájemného smluvního vztahu (pomoc proti ochraně) mezi pánem a vazalem, která sloužila jako základ pro politickou smlouvu, jež se pak uzavírala mezi panovníkem a jeho lidem.

Vzestup moderního státu je v tomto schématu rozhodujícím faktorem proměny civilizace na konci středověku. Dochází k němu ovšem ne tolik kvůli samotné „krizi feudalismu“ ve 14. století, ale spíše na základě jeho rozvoje od 11. století. Vzestup moderního státu se totiž jeví jako jeho vzdálený důsledek. Krizi konce středověku lze tedy vysvětlit propastí, jež začala vznikat mezi rychlým vývojem státu a stagnací ekonomiky, která nedokázala tento vývoj finančně unést. *Příčina krize již není ekonomická, ale politická.*

Tento model umožňuje vyzdvihnout mnoho vzájemných interakcí mezi politikou, společností, hospodářstvím a kulturou. Nechává nicméně otevřenou otázku vzniku černé smrti, která se na rozdíl od marxistických tezí jeví vzhledem k civilizaci pozdního středověku jako vnější činitel. Tak zní alespoň teze, kterou jsem představil ve své knize Francie za stoleté války (*La France de la guerre de Cent Ans*) z roku 2009. Snažil jsem se podat soupis bádání o Francii pozdního středověku, díky čemuž jsem na základě výsledků nejnovějších výzkumů dospěl ke kritice modelu Guy Boise. Příčinu krize pozdního středověku nelze spatřovat v ekonomice. Ukázalo se, že přesnější je vysvětlení, které spojuje tři faktory s autonomní dynamikou: mor z roku 1347 zesílil rozpor mezi blokací zemědělského hospodářství a posílením role monarchistického státu. Zatímco první ze

zmíněných faktorů je vnější, druhé dva jsou vnitřní a jejich společným původcem je feudalismus. Navzdory spřízněnosti se však poslední dva činitelé nerozvíjely ve stejném rytmu, a ve 14. století se dostaly do sporu. Vznik epidemie a odpor obyvatel vůči nově se ohlašujícímu politickému řádu ruinoval hospodářství a vtahoval království Francie do krize, jejíž mechanismus dokonale popsal Guy Bois. Lze připustit, že tento proces není zcela nahodilý, protože má výrazný vnitřní impuls. Na druhou stranu je třeba uznat, že černá smrt z roku 1347 nemá nic společného s krizí feudalismu. Třebaže tato znepokojivá situace ovlivnila rovněž víru a myšlení, vývoj se v obou oblastech ubíral směrem vytyčeným již ve 13. století.

Předkládaná kniha, která rozvíjí politicky zaměřené kapitoly mé syntézy dějin Francie na konci středověku, reflektuje výše nastíněný vývoj historiografie. Stoletá válka se v ní proto představuje na základě analýzy fenoménu krize moderního státu ve 14. a 15. století spíše než jako vyprávění příběhu. Snažím se v ní smířit dvě historiografické školy, tj. vyprávění o válce a modelování krize, ale tkáň příběhu se zde podřizuje postupnému objasňování dílčích fází vzniku moderního státu, který se chápe jako hlavní příčina války. Politické nepokoje, které toto období poznamenaly, představují ve skutečnosti vývojovou krizi na poli veřejné moci. Podílely se totiž velkou měrou na pomalém a v mnoha ohledech nečekaném utváření národního státu.

Vývoj státu vedl k válce proti králi Anglie (kapitola I) a válka vyústila ve zdanění, které bylo přijato až na konci 14. století (kapitola II). Toto období se vyznačuje velkým odporem společnosti vůči rozmachu státu (kapitola III), který však ze vzájemné konfrontace nakonec vychází posílen (kapitola IV). Stoletá válka mohla skončit v 90. letech 14. století, kdyby se kvůli rivalitě knížat v družině šilého krále nezrušil fiskální systém, který se rodil v těžkých porodních bolestech během celého 14. století, a kdyby tato situace znovu nevyvolala choutky Angličanů (kapitola V). Po náročných začátcích se Karlu VII. nakonec podařilo přebudovat fiskální a armádní systém. Díky tomu nakonec porazil Angličany, prolomil začarovaný kruh krize a mohl začít zotavovat své království (kapitola VI).

Válečný stát: vnější krize (1337–1360)

Filip VI. zdědil velké království, ale neměl se stát jeho králem. Právě zde spočívá bezprostřední příčina stoleté války. Otázka dynastického následnictví představuje oficiální motiv, o nějž anglický král opíral svůj nárok na francouzskou korunu. Eduard III. byl totiž vnukem Filipa IV. Sličného, zatímco Filip VI. byl pouze jeho synovcem (viz stranu 195).

Spor s Plantagenety má nicméně mnohem starší kořeny a za hlubší příčinu války je třeba považovat rozmach státu. Stát konkrétně podporující královskou moc lze hned ze dvou důvodů označit za válečný stát. V první řadě totiž nutně dochází ke střetu s knížaty nebo králi, kteří si sami nárokují pozici suveréna. Boří se tak feudální rámec, který dříve upravoval vztahy mezi mocnými. Zadruhé pak pouze válka ospravedlňuje výběr mimořádných daní, jejichž zavedení je však nezbytné, má-li být státní správa dlouhodobě financována. Vzestup královské suverenity proto vede k vnější válce, a tato pak ke zdaňování, jež má za následek vnitřní spory. Budeme nyní sledovat mechanismus, jenž dohnal suverénního krále ke stoleté válce, a rovněž její první fázi (1337–1360), která končí vítězstvím Angličanů. Druhou fází (1369–1375) analyzuji v další kapitole se zřetelem k vnitřní krizi, jejíž vyřešení podmiňovalo možnou francouzskou odvetu.

Když suverenita vzchází ze suzerenity

Francouzští králové zaujíмали ve vztahu k ostatním lidem stejně jako všichni králové zcela význačnou pozici. Sami totiž nezáviseli na nikom, nicméně všichni záviseli na nich. Z tohoto důvodu se zpovídali pouze svému svědomí, tj. Bohu. Lze proto pokládat za zcela logické, že král získával svou moc a legitimitu od Krista, což se v některých královstvích, včetně Francie, projevovalo svěcením při korunovaci. Pomazání posvě-

ceným křížmem činilo z vládce zástupce Boha na zemi. V případě francouzského krále posílilo tuto zvláštní milost použití zázračného křížma, které měl přinést Duch svatý při křtu Chlodvíka. Králové Francie zakládali svou moc právě na této náboženské *auře*, kterou navíc umocňovala výjimečná dlouhověkost dynastie Kapetovců. Její panovníci měli od roku 987 do roku 1328 vždy syna nebo bratra, který po nich nastoupil na trůn. Principiální moc krále daná svěcením a krví byla velmi pevná, a nikdy se proto nezpochybňovala.

Faktická nadvláda Kapetovců nad vlastním královstvím byla nicméně při jejich nástupu na trůn v 10. století velmi omezená. Veškeré pravomoci museli totiž sdílet se svými významnými vazaly. Postupně tak vznikl politický systém, kde král uskutečňoval svou suverenitu pouze na svém vlastním panství a velkou část práv nad lénem delegoval na vazaly, ovšem výměnou za vazalský slib, tj. za jejich loajalitu. Ve 12. století se mu podařilo dosáhnout vrcholu feudální pyramidy a stát se suzerénem. Získal tak vládu nad vazaly, jimž mohl konfiskovat léno, pokud nedostáli svému slibu, ale nemohl vykonávat moc přímo nad lidmi, kteří na vazalech záviseli. V důsledku znovuoživení pojmu suverenita ve 12. a 13. století začal král usilovat, aby se všichni stali jeho přímými poddanými. Ekonomický rozvoj panství mu přitom k prosazování takového cíle poskytl prostředky.

Jedná se o pojem, jenž se od pádu Římské říše vytrácel z politické kultury západu. K jeho vzkříšení došlo ve 12. století díky boji německých císařů proti teokratickým nárokům gregoriánských papežů. Němečtí císaři se opírali o znovuoživený *Justiniánův kodex*, na jehož základě objasnili myšlenku absolutní suverenity. Gregoriánští papeži naproti tomu rázně zastávali ideu nezávislosti království na Svaté říši římské. Střet dvou univerzálních mocností⁴ pomohl ve 12. a 13. století všeobecně rozšířit římské právo a princip neomezené moci vladaře, na což odkazovaly četné variace pořekadel, např. „vladař není vázán zákony“ nebo „vladařovo rozhodnutí má váhu zákona“. Zatímco němečtí císaři vyčerpali své síly a papežové ztratili morální důvěryhodnost, právě králové měli ze sporu nakonec jako jediní prospěch. Mohli se totiž od konce 13. století prohlašovat za „císaře ve svém království“, tj. za vladaře nezávislé na univerzálních mocnostech, mající zároveň soudní pravomoc nad veškerými obyvateli království. Královský

⁴ Francouzský výraz *pouvoirs universels*, tj. univerzální mocnosti, označuje císaře Svaté říše římské a papeže jako hlavu katolické církve, kteří soupeřili o svrchovanou vládu nad světem. – Pozn. překl.

zástupce Filip z Beaumanoir upřesňuje v díle *Právní zásady z Beauvaisis (Coutumes de Beauvaisis)* z roku 1283, že král byl svrchovaným panovníkem, který mohl vyhlášovat zákony a pečovat o veřejné blaho. Vedle toho přichází s tvrzením, že všichni podléhají králově soudní pravomoci. Na základě nového chápání suverenity se francouzský monarcha mimo jiné domáhal rovněž teoretického monopolu na ozbrojené násilí.

Pro krále existoval mezi suzerenitou a suverenitou nikoli rozpor, nýbrž komplementarita: první mu dávala moc nad velkou šlechtou, která držela jeho léno, a druhá mu umožňovala podřídit si přímo všechny své poddané. Pro knížata ovšem z rozvoje královské suverenity vyplývalo zcela přirozeně oslabení politické autority, již nad lidmi vykonávali. Jejich poddaní se totiž napříště mohli obracet na královskou spravedlnost vykonávanou pařížským parlamentem, jakož i na rozsudky jeho soudů. Vedle toho je zavazovala povinnost uposlechnout královská nařízení. V některých případech, k nimž náležela například válka, mohl navíc panovník šlechtě zakázat osobní mstu či turnaje. Účast na utváření královských nařízení se zdála být jen velmi slabou kompenzací těm, kteří tvořili královskou radu, a většina knížat se na něm nepodílela.

Možnosti výkonu královské suverenity se jistě dosud nevyčerpaly a monarchie počátku 14. století měla daleko k monarchii absolutní. Třebaže se v zásadě mohla takovou zdát, prakticky ji svazovaly křesťanská tradice, zvyky a neúplný správní aparát. Samotné upevňování role vládců na ideologické a správní rovině nicméně vedlo k válkám proti knížatům, kteří lpěli na svých dosavadních výsadách. Sledujeme to zejména v případě jedinců stojících v čele knížectví, jež byla politicky, kulturně a historicky velmi konzistentní. Patří mezi ně například Bretaň, Flandry nebo Guyenne. Právě střet suverenity s vévodou posledně jmenovaného knížectví byl nejnásilnější, protože tento byl zároveň anglickým králem. Obecně lze říct, že s rozvojem suverenity docházelo v této době k určitému napětí ústícímu v konflikty s knížaty. V největším z nich, ve věci vévodství Guyenne se proti sobě pak postavili králové Francie a Anglie.

Král Anglie a problém vévodství Guyenne

Problém vévodství Guyenne kalil vztahy mezi Kapetovci a Plantagenety od 12. století. Rivalita byla nejprve geopolitická. Jindřichu II. Plantagenetovi se totiž v roce 1154 podařilo díky souhře dědictví a manželství vybudovat říši zahrnující království Anglie a pobřežní část království

Francie ležící u Atlantského oceánu, kterou měl v držení, výměnou za vazalský slib Kapetovcům. Těm však začal být na obtíž, proto se od té chvíle snažili omezit moc tohoto otravného vazala. Odehrála se tak řada vojenských konfliktů, které byly ukončeny v roce 1259 tzv. Pařížskou smlouvou. Anglický král se vzdal svého práva na území, o něž přicházel od roku 1202 (Normandie, Anjou, Touraine, Maine, Poitou), a Ludvík IX. mu na oplátku výměnou za lenní hold [*hommage lige*]⁵ přiznal vlastnictví Bordeaux, Bayonne, Gaskoňska, Limousinu a Périgordu (kromě města Périgueux). Tento celek byl poprvé nazván „Guyenne“ na základě přetvoření slova „Aquitaine“, tj. Akvitánie. V politickém kontextu 13. století učinil Ludvík IX. dobrý strategický tah, protože zajistil stálý mír a zároveň připojil ke království do té doby značně nezávislé knížectví. Jihozápad se vždy nacházel ve slepém úhlu vlivu Kapetovců a vévodové z Akvitánie a následně Plantageneti v něm platili za daleko větší mocenskou autoritu než francouzští králové. Osamostatnění regionu bylo stvrzeno již v první polovině 13. století, protože anjouovská knížata přestala po roce 1202 skládat vazalský slib. Pařížská smlouva, k jejímuž odmítnutí král Anglie nedisponoval žádnými prostředky, se proto zdála být pro francouzského krále velmi příznivá. Jejím prostřednictvím se mu totiž povedlo včlenit do sféry svého politického vlivu region, který se do té doby nedařilo podmanit. Zároveň se přitom Ludvík IX. stal feudální optikou hierarchicky nadřazeným vůči svému starému soupeři z rodu Plantagenetů. Třebaže se francouzský král snažil podepsáním smlouvy dosáhnout efektivního utužení míru, badatelský odstup nám umožňuje pochopit, jak vážnou politickou chybou bylo ve skutečnosti její sepsání. Vznikla totiž v době, kdy feudální řád pomalu mizel a nahrazovala jej suverenita monarchických států, které dosahovaly na obou stranách Lamanšského průlivu jisté zralosti.

Spor o Guyenne ve skutečnosti pouze podtrhl značný politický předstih anglické monarchie vůči Francii. Paradigma směru, jakým se státy budou rozvíjet, je třeba hledat na druhé straně Lamanšského průlivu. Francouzská monarchie začala nápodobou a pod vlivem konkurence dohánět vývojový stupeň státu Plantagenetů se zpožděním dobrých 100 let. Angličtí králové nikdy neztratili monopol na ražbu peněz, zatímco králové Francie se začali zabývat budováním jim podřízeného pe-

⁵ Jedná se o zvláštní druh vazalského slibu, který poutal vazala k suzerénovi mimořádně blízkým vztahem, zejména pokud jde o službu v zemské hotovosti a přednost před ostatními přísahami. - Pozn. překl.

něžního prostoru až za vlády Filipa II. Augusta. Až do konce středověku se navíc museli vyrovnávat s vlivem baronské a pak i knížecí měny. Angličtí králové si díky výše zmíněnému monopolu mohli platit od 11. století žoldnéře, zatímco v kapetovské armádě se tito začali objevovat až před koncem 12. století. *Šerifové* (Sheriffs) stáli v Anglii v čele místní správy jednotlivých hrabství a centrální správu doplnily již od 12. století specializované služby jako kancléřství a státní pokladna. Na straně Kapetovců se naopak ekvivalenty těchto služeb objevily až později. Ve 13. století byl zaveden úřad královského zástupce, tzv. *bailli*⁶, a na počátku 14. století došlo ke zřízení státní pokladny a účetního dvora. V neposlední řadě pak byla anglická monarchie schopna vést díky parlamentu neustálý dialog s obyvateli své země. To jí umožnilo vyjednávat již v první polovině 13. století s poddanými a získávat od nich v případě nutnosti veřejnou daň, která zvyšovala objem příjmů z královského panství. Dynastie rodu Valois na něco podobného nemohla pomyslet dříve než ve druhé polovině 14. století. Zmíněný politický a kulturní náskok státu Plantagenetů lze vysvětlit mimo jiné dějinami ostrova.

Díky velmi ranému politickému sjednocení rodem Cerdikovců (Wessexů) a po roce 1066 Vilémem I. Dobyvatelem došlo k zavedení královských institucí a angloamerického práva (common law) do všech územních oblastí. Vedle toho bylo zamezeno vzniku velkých územních knížectví (významní vazalové měli léna roztroušená po celé zemi) a ustálení lokálních zvyků a svobod. Tuto jednotu posílil progresivní systém, díky němuž se svobodní lidé mohli podílet na výkonu královské moci. Na místní úrovni měli možnost se účastnit lidových porot, které zkoumaly jednotlivé případy a urovnávaly spory pod dohledem královských soudců. Na státní úrovni se pak mohli podílet na výkonu královské moci prostřednictvím parlamentu. Ten byl původně dvorem baronů, kteří získali právo schvalovat všechny neobvyklé daně, ale postupem času se k baronům připojili preláti, rytíři a buržoazie, kteří tak rozšířili jeho reprezentativnost. Parlament se stal víceúčelovým dvorem zastupujícím zemi nejen při řešení soudních problémů, ale i v otázkách správy, obecné politiky a financí. Každému jeho usnesení ovšem nakonec dodávalo autoritu zplnomocnění ze strany krále. Když se panovníkovi podařilo přesvědčit parlament, aby podpořil jeho politiku, přimklo se k němu

⁶ Jedná se o vyššího úředníka, který měl ve jménu krále na starost soudnictví a kontrolu státní správy v rámci určitého územního celku zvaného *baillie*. - Pozn. překl.

veškeré obyvatelstvo. Právě to se povedlo i Eduardu III. Pro dokreslení vývoje konsolidace anglické monarchistické moci na ideologické rovině ještě dodejme, že král představoval garanta spravedlnosti a míru a při korunovaci byl vysvěcen (a dokonce uměl údajně léčit krtici⁷).

Na počátku 14. století dospěla tedy státní správa anglického království do vývojové fáze, která dalece převyšovala úroveň království Francie. Třebaže byli králové obou zemí suverény, politické struktury jejich států se lišily a uspořádání království Plantagenetů fungovalo mnohem efektivněji. Bylo samozřejmě třikrát až čtyřikrát méně obydlené a Guyenne nečítala více než 400 000 obyvatel. Díky tomu šlo toto království lépe ovládat a účast svobodných mužů na výkonu moci významně šetrila energii státu. Král mohl spravovat svou zemi pouze s několika málo muži. Malí šlechtici nebo neplacení měšťané se stávali místními soudci míru, kteří dbali na dodržování správních vyhlášek, zatýkali při porušení zákona a soudili drobné přestupky. Celá Anglie si díky tomuto systému vystačila ve 13. století s pouhými 25 královskými soudci, zatímco jen ve francouzské oblasti Languedoc⁸ jich bylo 40! Král se navíc nemusel účastnit mnohačetných vyjednávání o zvýšení daní, protože královská rada a poté parlament hovořily jménem všech a často jeho požadavky schvalovaly. Mimořádné daně proto v Anglii od počátku 13. století nepředstavovaly žádnou zvláštnost. Ostrovní charakter země a struktura ekonomiky, pro niž byly typické velké obchodní toky, nakonec králi poskytly příležitost k zavedení jednoduchého, účinného a výdělečného celního práva. Poplatky uvalené na dovoz atlantické soli a vín z Guyenne či na vývoz anglické vlny mu umožnily financovat jeho kontinentální politiku a získat významné půjčky u italských bankéřů. V tomto kontextu bylo feudální ovládnutí Guyenne, které ukládala smlouva podepsaná v Paříži, zdrojem neshod již od konce 13. století.

Pokud by se anglický král zcela podřídil králi Francie, ztratil by mnohem více než jiní významní vazalové, protože by jakožto držitel propůjčeného léna musel svou moc omezit pouze na něj. Vazalství, které mu král Francie při všech možných příležitostech neustále připomínal, sni-

⁷ Jedná se o formu tuberkulózy, která napadá lymfatické uzliny a projevuje se viditelnou deformací krku. Král ji měl léčit pouhým dotekem. – Pozn. překl.

⁸ Languedoc označuje historickou oblast na jihu Francie, jejíž název je odvozen od slova „oc“, výrazu pro „ano“ v okcitéanském dialektu. Francouzská oblast na sever od Loiry byla naproti tomu označována jako Languedoil. Název byl odvozen od slova „oil“, které představovalo výraz pro „ano“ v oílském dialektu. – Pozn. překl.